

FUZÛLÎ'NİN POETİKASI

Muhammed Nur DOĞAN¹

Divan edebiyatı, dünyanın en zengin ve renkli kültür kaynaklarından beslenmiş bir edebiyattır. Üç büyük dilin ifade gücünün, bin yılı aşan bir tarihi birikimin ve çok geniş bir coğrafi zeminin hazırladığı, asırlarca sürüp gelen renkli, canlı ve hareketli bir sosyal hayatın engin kazanımlarının öncülük ettiği bu edebiyat sahası, zengin muhtevalı, kalıcılık imtihanından başarıyla geçmiş şaheserlere vücut vermiştir. Bu edebiyatın kaynaklarını çok genel olarak dört başlık altında toplayabiliriz:

1. Dinî ve tasavvufî kaynak;
2. Tarih ve sosyal hayat kaynağı;
3. Felsefî ve ilmî kaynak;
4. Estetik değerler sistemi.

Her toplumun edebiyatı gibi bizim öz edebiyatımız da kendini doğuran, ona vücut verip rengini, tarzını, dünya görüşünü oluşturan kaynaklara sıkı sıkıya bağlıdır ve bir anlamda toplumumuzun kültürünün, değerler sistemimizin , hayata ve insana bakış tarzımızın estetik planda yansımaları ve çiçek açışıdır.

Bu açıdan bakılınca görülecektir ki, Divan şiiri kalıpları içerisinde yazılmış her şiirin, her beyitin, hatta her mısranın bu temel kaynaklar ile sıkı sıkıya bir bağlantısı vardır ve bu kaynaklardan uzak bir yaklaşımla doğru olarak anlaşılması.

Divanlar ve diğer edebî ürünler semantik bütünlükleri içerisinde tahlil edilmeğe başladıklarında, yani kültür, psikoloji ve estetik kavramlar sistematığı dahilinde anlaşılmasına çalışıldıklarında görülecektir ki, eski şiirimizde yer alan her kelimenin, her kavramın bu bütünlük içerisinde işgal ettiği bir anlam alanı vardır ve bu kavramlar ait oldukları semantik alan dışına, yani anlam dairelerinin haricine çekildiklerinde canlılıklarını, fonksiyonelliklerini ve orijinalitelerini kaybederler. Bu kelime ve kavramların, içerisinde geçtikleri metinlerin anlam bütünlüklerinden koparılmadan tek tek ele alınarak anlaşılmasına çalışılması, işgal ettikleri anlam dairelerinin sınırlarının tesbiti; bir yandan edebiyat denen zihnî faaliyetin hayat içerisindeki işlevinin tayini bir yandan da edebiyatta, özellikle şiirde orijinalitenin ortaya konulması bakımlarından benzersiz ip uçları verecektir. Kanaatimizce

* Doç. Dr. I. U. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

kültür tarihinde edebiyatın işgal ettiği önemli yerin doğru olarak belirlenmesi, edebî metinlerin bu çerçeveden tahlili yolundan geçmektedir.

Divan şairleri bu engin atmosferden aldıkları ilamlarla her maddî ve manevî olguya ibret veecessüs nazarı ile bakmışlar ve onları bu edebiyatın estetik kalıpları içerisinde anlayıp, kendi iç âlemlerinin süzgecinden geçirerek yansıtmışlardır.

Divan şairleri her dış varlığa edebî bir hassasiyetle yaklaştıkları gibi, bizzat kendilerine, şiire, sanata, edebiyata da aynı gözle bakmasını bilmişler; gerek çeşitli risale ve kitaplarda, gerekse divan mukaddimelerinde ve nihayet şiirin bizzat içerisinde şiiri, şairi, edebiyatı, sözü, kalemi, kağıdı, gazeli, kasideyi, beyti, belâgatı, fesahtı, v.b. renkli hayallerin, güçlü ve mantıklı benzetmelerin, kısaca edebî tefekkürün konusu yapmışlardır.

Divan şairlerinin en büyüklerinden biri olan Fuzûlî de şiir ve edebiyat vakıasına bir şair ve mütefekkir özelliği ile yaklaşmış ve başta *Türkçe ve Farsça Dîvanlarının* mukaddimelerinde olmak üzere, hemen bütün edebî eserlerinde şiire ve edebiyata dair düşüncelerini bize cömertçe sergilemiştir. Biz yukarıda da ifade ettiğimiz gibi *Türkçe ve Farsça Divanlarının* mukaddimelerinde yaptığı doğrudan değerlendirmeleri, *Divanında* yer alan şiirleri ve *Leylâ ve Mecnun* mesnevisinde şiir dili ile ortaya koyduğu yaklaşımlarını bir araya getirip yaptığımız toplu değerlendirme sonucunda Fûzuli'nin şiir hakkındaki kanaatlerini, şiiri ve edebiyatı tanımlamasını, şiir ve şiirle ilgili kavramları şiirin içinde konu edinmesini, yani Fûzuli'nin poetikasını üç ana başlık altında incelemeye çalıştık.

Bunun birincisi, Fûzuli'nin şiiri hakkındaki umumî değerlendirmesi; ikincisi, kendi şairliği, şiiri ve eserleri üzerindeki şahsî düşünceleri ve nihayet üçüncüsü de şiir, şair ve bunlar ile ilgili diğer kavramlara şair gözü ile; yani şiir ve edebiyata bir şair olarak bakışıdır.

Şimdi bu hususları tek tek ve sıra ile ele alıp, vereceğimiz örneklerle konuyu aydınlatmaya çalışalım. Hemen ifade edeyim ki, *Farsça Divanından* verilecek örnekler Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'ın *Farsça Divan* mukaddimesi tercümesinden alınmış, *Türkçe Divan* mukaddimesinden verilen örnekler de tarafımızdan sadeleştirilmiştir. Türkçe beyitlerin nesre çevirisi de yine tarafımızdan yapılmıştır.

A. Fuzulî'nin Şiir Hakkındaki Umumî Kanaatleri

Her şair gibi Fuzulî'nin de şiir ve edebiyat hakkında umumî kanaatleri vardır. Kabul edilmelidir ki, bu umumî kanaatler şairi yetiştiren kültürün ve dünya görüşünün süzgecinden geçerek oluşmuştur. Bir anlamda şairin genelde edebiyat, özelde de şiir hakkındaki olumlu veya olumsuz kanaatleri, büyük çapta, sahip olduğu dünya görüşünün bu konudaki değer hükümünün ip uçlarını verir bize. İşte bu birinci bölüm, Fûzuli'nin, kültürü ve sahip olduğu islâmî değerler açısından şiiri değerlendirmesini ele almaktadır.

1. *Şiir, Fûzuli'ye göre, insanlığı yücelten amaçlar doğrultusu veya insanî değerleri koruma gayesi dışında, sadece nefsanî duyguların, egoistçe arzuların*

tatmini yolunda kullanılırsa çok tehlikelidir ve bu yolda şiir yazan şairler sonunda hüsrana uğrayacaklardır. Olumsuz gayeler dahilinde değil de, iman ve salih amel doğrultusunda şiir yazanlar bu kötü akibete yuvarlanmaktan kurtulmuşlar ve hattâ amaçlarına nail olmuşlardır.

Füzuli, *Türkçe Divanı'nın* mukaddimesinde şöyle diyor:

"Hamd-ı bî-hadd ve senâ-yı bî-add ol mutekellim-ı nutk-âferîne kı, seffîne-ı ummîd-ı sukkân-ı bihâr u buhûr-ı nazmı temevvuc-ı istiğrak-ı ve's-şuarâu yettebihumu'l-gâvân'da mustağrak-ı girdâb-ı hirmân itmiş iken, silsile-ı istisnâ-ı *Illele-zîne âmenû* bırakıp şuarâ-yı islâmî sahîh u sâlim sâhil-ı necâta çekmiş...!"

Gerulduğu gibi, burada Fuzulî *Kur'an-ı Kerîm'in* şiir ve şairler hakkındaki beyanına bütünü ile katılmakta ve şırrın insanî, imanî ve ahlâkî gayeler doğrultusunda yazılması gereğini ifade etmektedir. Tabii bu sınırlandırma zannedildiği gibi şırrı ve edebiyatı ideolojik ve dinî alana hapsedme olmayıp, şiirin insanlığı azdıran, ferdi ve toplumu ifsat eden, onu mevhum bir takım güçler adına yönlendirip kendi kendine yabancılaştıran bir tarzda kullanılmasının reddedilmesi anlamındadır. Kur'an'da dışlanan şiir, hayata ve insana ait güzellikleri yansıtan, insan düşüncesinin ulvî âlemlerde kanatlanışı, bir anlamda Allah'ın insana kendi ruhundan üflediği yaratıcılık özelliğinin güzellikler sahasında çiçek açışı anlamındaki şırr değil, insanın telkine ve propagandanın zararlı etkilerine açık yönünü kullanarak yazılan ve onun üzerinde adeta büyü etkisi bırakan, şairine de haksız bazı statüler sağlayıp bireyi ve toplumu daemonik (şeytanî) alana çeken şiirdir. Tarih, ilâhî vahyin aydınlatmasından uzun süre mahrum kalmış cahilî toplumlarda şiirin ve şairin ustlendiği bu etkili rolün canlı tanığıdır. Daima, hakim güçlerin yanında ve emrinde bulunmaya zorlanan şiir ve şair, insanlığın yücelmesi yolunda çok olumlu roller ustlenirken insanı istismar etme yolunda kullanıldığında yıkıcı bir unsur da olabilmektedir.

Aynı doğrultuda olmak üzere, Fuzulî, Hz. Muhammed'in şırrın ve şairin bu olumsuz imajından uzak (berî) olması hususiyeti üzerinde durmuş ve ama onun şiir hakkındaki iltifatkâr sözleri ile de şiiri ve şairin değerini yücelttiğini ifade etmiştir.

Fuzulî *Türkçe Divanı'nın* mukaddimesinde şöyle diyor:

".. ve durûd-ı nâ-ma'dûd ol muhâtab-ı kelâm-ı mu'ciz-ı nızâma kı, funûn-ı şî'ri mazmûn-ı *Vemâ allemnâhu's-şî're vema yenbağî leh*, merdûd-ı tabâyi' kılmış iken, lısân-ı hikmet-beyânı *Inne mine's-şî'ri le hukme* takrîr-ı dil-

1 "Sonsuz hamd ve sayısız ovgu o, nutku yaratan Mutekellim'e (Allah'a) olsun kı, nazım denizlerinin umid gemisini '*Şairler, bunların arkasına hep zevk ve eğlence arayan şaşkınlar ve azgınlar düşerler*' (ayetinin şairlere) olum (getiren) dalgalanması esnasında umutsuzluk ve mahrumiyet girdabında batmaya mahkûm etmiş iken, '*Ama, iman edenler mustesna*' zincirini salıp İslâm şairlerini sahîh ve salim bir şekilde kurtuluş sahiline çekmiş " (*Kulliyât-ı Divan-ı Fuzûlî*, Ahter matbaası, 1308, s. 2)

pezîrîyle makbûl-ı kulûb-ı ehl-ı hâl itmiş ve senâ-yı bî-payân u bî-riyâ ol kâfiye-ı nazm-ı enbiyâya kı, adem-ı iltufâtları ile rutbe-ı şî'r pâye-ı ihânetten kalmış iken sîlsile-ı sa'âdet-intisâb-ı şerifleri ile fi'l-cumle derece-ı ı'tbâra yetmiş

Ol dur-ı durc-ı *Ene efsah* kı hıkmət dâyesi
 Şî'r şehdiyle leb-ı can-perverin ter kılmamış
 Şî'r bir zîverdir amma bız gibi nâkîslara
 Ol kı kâmidir anı muhtâc-ı zîver kılmamış²"

Bilindiği gibi Hz. Muhammed şiirin ve şairin çok itibarda olduğu, şiirin hayatın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edildiği, şairlere kutsallık izafe edildiği (çünkü her şairin bir cini bulunduğu ve şiirsel ilhamın şairlere bu cinlerce verildiğine inanılıyordu), şiirin bu özelliklerle de adeta insan üstü bir alana taşındığı bir toplumda yetişmiş ve o topluma elçi olarak görevlendirilmiştir. *Kur'an-ı Kerîm*, adeta şiirin ve şairlerin insan toplulukları üzerindeki bu baştan çıkarıcı etkisini geçersiz kılarcasına, erişilmez bir belâgat ve fesahat mucizesi ile gelmiş ve bu özelliği ile de cahiliye şairlerini susturmuştur. Bu sebeple, Hz. Muhammed hayatında hiç bir zaman şiir söylemeyerek, getirdiği vahiyleri şiir şaibesi altında bırakmaktan uzak durmuştur. Buna rağmen *Kur'an*'ın akılları durduran kelâm mucizesi karşısında adeta şaşkınlığa düşen müşrikler yine de Hz. Muhammed'i şairlikle suçlamışlar ve onun Allah'tan gelmiş ilâhî bir mesaj olduğu gerçeğini teslim etmekten kaçınmışlardır.

2. *Fuzulî'ye göre, şiir kabiliyeti insana Allah tarafından ezelde bağışlanmıştır ve O'nun yardımı olmaksızın da kusursuz şiir söylenemez:*

Zihî Sâni' kı levh-ı câna kıl-ı husn-ı tevfiği
 Ezelden ıktızâ-yı nazm-ı cân-perver rakam kılmış
 Kemâl-ı şî'r kesbî mümkün olmaz bî-meded andan
 Ana minnet kı tab'-ı nazm lutf etmiş kerem kılmış³

2 " Ve nazmı ve nızamı mucize olan kelâmın (Kur'an'ın) muhatabı (olan Hz. Muhammed)e sayısız ovgu ve selâm olsun kı, '*Bız ona şîr öğretmedik, bu ona gerekmez de*' (ayeti)nün anlamı şîr hünelerinin insan tabiatının reddettiği bir şey haline getirdiği halde, onun hıkmetler saçan dilı, gonle hoş gelen '*Şur huç şuphestiz, hıkmettendir*' hükmü ile hal ehlı insanların gönüllerinin makbulu yapmış ve sonsuz ve rıyasız ovgu o nebiler nazminin kafiyesi (olan Hz. Muhammed)e olsun kı, iltıfat buyurmadıkları için şîr rutbesi ihânet payesinde kalmış iken, (bu) mübarek (sozunun) zıncırı ile butünü ile ıtbâr derecesine yükselmiş .

Kıt'a

O '*Ben en fashunzum*' hokkasının incisi kı, hıkmət dadısı şîr balı ile onun can bağışlayan dudağını ıslatmamıştır Şîr bir sustur, ama bızım gibi eksikler için O kı, mukemmeldir, onu (bu) suse muhtac kılmamıştır"

(*a e*, s 3)

3 "Allah ne yuce bir yaratıcı (hıkmətli bir sanatkâr)dır kı, can levhasına yardımının güzel kalemi, ezelden, can bağışlayan nazım ihtiyacını yazmıştır O'nun yardımı olmaksızın mükemmel, kusursuz şîr söylemek mümkün olmaz O'na minnet kı, insana nazm tabiatı lutf etmiş ve kerem kılmıştır

(*a e*, s 2)

Allah'ın insana bu bağıışı, O'nun en yüce ve erişilmez bir san'atkâr oluşundandır. Gökler ve yer de Sâni'-i hakîm olan Allah'ın sonsuz sanatının küçük birer nişanesidir:

Sun'un eyvânında bir kandıldır nüh âsuman
San'atın dîbâcesinde bir varak rûy-ı zemîn⁴

İnsanı eşref-i mahlûkat olarak yaratan Allah, ona kendi ruhundan üflemiş, yani insana kendi sıfatlarından çok çok küçük nispette de olsa bazı özellikler bağıışlamıştır. İştirmek, görmek, kudret, kuvvet, kelâm, ilim, icad, merhamet, sevgi, gazap, ihsan, lütuf, cömertlik v.b. Allah için düşünüldüğünde mutlaklık ifade eden, ancak insan için düşünüldüğünde izafî anlam taşıyan sıfatlardır. İşte san'at (ve tabîî olarak nazm) da Allah'ın insan oğluna kendi sıfatlarından biri olan "sâni'" sıfatının bir küçük tecellisi olarak bağıışladığı özelliklerdendir.

3. Fuzulî'ye göre *Allah mevzun kelâma (ölçülü ve düzgün söze) önem vermiş ve insan oğlunu güzel ve ölçülü sözden hoşlanan bir tabiatla yaratmıştır. Yine Allah, Kur'an'ın başına tac gibi, Besmele'yi koyarak irfan ve idrak sahiplerinin kalplerine mevzun (vezinli, düzgün) kelâm sevgisini yerleştirmiştir:*

"... ve sîpâs-ı bî-kıyas ol nâzım-ı âsumân u zemîne kım, besmele-ı nazmın efser-ı fark-ı Furkân edip mezra'a-ı kulûb-ı ehl-ı ırfân u idrâke nihâl-ı meveddet-ı kelâm-ı mevzûn dıkmış ve mahzen-ı esrâr kılmış⁵"

4. *Güzel sözün ve şiirin insana ve topluma sağladığı bir takım pratik faydalar da vardır. Bunların birincisi, insanın herhangi bir masrafa girmeden, şiir sayesinde gönlünün türlü türlü neşe ve sevince dalması; ikincisi, şiirin, yazarının adını kalıcı kılması ve nihayet üçüncüsü de şiirin okuyuculara sağladığı zevk ve hoşku... Fuzulî, Farsça Divanı'nın mukaddimesinde bu düşüncelerini şöyle dile getirir:*

"Bir kımse iyice düşününce, derhal anlar ki, güzel sözün güzel hasseleri vardır. Birincisi, onu söyleyen kımse hiç bir para sarf etmeden, bir zarar gormeden, gönü türlü türlü ferah ve zevk duyar; ikincisi, şiir yazarının adı âlem sahifesinde ebebî olarak kalır; üçüncüsü, o şiir başkalarına da zevk ve şevk verir⁶".

Yine Fuzulî aynı mukaddimedeki yer alan bir şiirinde de benzer doğrultuda bir değerlendirmede bulunur:

-
- 4 Dokuz gok, sanın kudretinin hoşkünde bir kandıldır, yeryüzu ise, sanatının on sözünde bir yapraktır (Fuzûlî, *Leylâ ile Mecnun*, Hz N H Onan, Maarif Basımevî, İstanbul 1956, s 13, 102 byt)
- 5 "O goklerin ve yerin düzenini kuran (Allah)a benzersiz, ölçusuz şükurler olsun kı, nazmının besmelesini Kur'an'ın başına tac yaprak ırfan ve idrak sahiplerinin kalplerinin toprağına ölçulu, düzgün söz sevgısı fidanını dikmiş ve sırlar mahzeni kılmış " (Kulliyât-ı Divan-ı Fuzûlî, s 2)
- 6 A N Tarlan (terc), *Fuzulî Divanı Şerhi*, Kultur ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara 1985, C I s,4

"Cihanda bakı bir zevk ve sürûr şarabını ancak şîr sakısı sunar⁷".

5. *Şîr başlı başına bir ilimdir ve insanın olgunluğunun, mukemmelliğinin bir sonucudur. Bunu idrak edemeyenler zevk ehli olmayan, hisleri gelişmemiş insanlardır.*

"Şîr söyleyebilmek de kendi başına ayrı bir ilimdir ve kemal nevîlerinden çok itibarda olan bir şubedir. Bunu inkâr edenler, onun zevkine erişemeyenler veya şîr söylemesini beceremeyenlerdir⁸".

6. *Şîr gerçekten güzeldir; ancak şiirle meşguliyet, dikkat edilmezse, insanı ilim yolunda kazançlar elde etmekten alıkoymaya bir unsur olabilir.*

Fuzulî bu düşüncesini yine *Farsça Divanı'nın* mukaddimesinde şiire başlayışının macerasını anlatırken şöyle dile getirir:

"Henüz çocuktum. Dünyada olup bitenlere ibret gozu ile bakıyordum. Marifetler dilberini kendime sevgili edinmiştim. Bu sevgilim ile sevirşir. Bazen yaratılışında gızlı olan hararethi ihtiras ve aşk, istidadımın karşısına şîr sevgisi kapılarını açardı. Fakat ilim ve ırfan kazanmaya karşı duyduğum alâka ve gayret beni bundan menederdi. Şîr hakikaten güzeldir. Lâkin insanı ilim kazanmaktan alıkoysa o zaman iş değişir."⁹

Fuzulî'nin bu sözlerinden çıkarılacak sonuçlardan biri de, onun şiirin kaynağı hakkındaki kanaatidir. Görüldüğü gibi, Fuzulî'ye göre şiirin kaynağı, yaratılıştaki gızlı olan hararethi ihtiras ve aşktır. Gönülün derinliklerinde gızlı olan bu ihtiras ve aşk, istidadın karşısına şiir kapılarını açar.

7. *Şîr bir sevdadır, ihtiras ve aşktan doğar. Ancak bu seveda ilim ve ırfan ile süslenmeli, zenginleştirilmeli ve kuvvetlendirilmelidir. Zira ilimsiz şiir, temelsiz bir duvar gibidir ve yine ilimden yoksun şiir, ruhsuz beden gibi cansız, hareketsiz ve revnaksızdır.*

Fuzulî bu düşüncelerini şöyle dile getirir:

"Zaman zaman sevdâ-yı şîr ef'âlîme gâlib duşup ve gurûh gurûh Leylî-veşler Mecnûn gibi ıstima'-ı şîr için başıma uşup, şairliğim mukarrer oldu ve âvâze-i nazmım ile âlemler doldu ve şöhret-i tâm buldu.

Beyt

Tabî'at şöhre-ı şehre olmağa meyl-ı temâm etti
Ne pinhân eyleyem sevdâ beni rusvâ-yı 'âm etti.

Bu hale mukârin meşşâta-ı hımmetim revâ gormedi kî muhaddere-ı husn-ı nazmım pîrâye-ı ma'arîften hâlî mınassa-ı dehrde cılve kıla ve sarraf-ı ıstîdâd-ı uluvv-ı rıf'atım rızâ vermedi kî rîşte-ı sîlk-ı şîrim cevâhır-ı ilimden ârfi gerden-bend-ı âlem ola. Zira kî ilmsiz şîr esâsı yok dîvâr gibi olur ve esassız dîvâr gâyetle bi-ı'tîbâr olur. Pâye-ı şîrimı hılıye-ı ilimden mu'arrâ olmağı mücîb-ı ihânet bılıp ve ilmsiz şîrden kâleb-ı bî-rûh gibi teneffur kılıp,

7 a e , a y

8 a e , s 3

9 a e , s 3

bir muddet nakd-ı hayâtım sarf-ı iktisâb-ı funûn-ı ilm-ı aklî ve naklî ve hâsıl-ı omrum bezl-ı ıktibâs-ı fevâid-ı hikemî ve hendesî kılmağın murûr ile leâlf-ı esnâf-ı hunerden şâhid-ı nazmıma pirâyeler muretteb kıldım ve tedricle tettebbu'-ı ehâdis u tefâsîr idup fazîlet-ı şî're mezemmet isnâdı nakz-ı himmet oldığının hakikatın bildim¹⁰"

Görüldüğü gibi, Fuzulî'ye göre ilim, şırı ayakta tutan bir temeldir, onu kuvvetlendirir, susler, kalıcı kılar ve ebedileştirir. Yani ilim, şirinin bir nevi gıdasıdır. *Türkçe Divanı'nın* mukaddimesinden iktibas edilen bu pasaj bize eski şırımızın kaynakları hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Fuzulî'ye göre bütün aklî ve naklî fenler, hikmet ve hendese, hadis, tefsir v.b. İslâmî ilimler, şîre hayat veren bilgi kaynaklarıdır.

8. Fuzulî'ye göre, *şirin asıl sermayesi derttir; gonlunde ızdırıp, dert bulunmayan, çiğeri yaralı olmayan insanın şiri tat ve zevkten uzak olur. Iızdırıp ve dert şiri etkili kılar*

Fuzulî bu kanaatlerine kendi kendine yaptığı bir iç muhasebesi sonucunda ulaşır. Neşe, şarap ve padişahların ilgisinin şirin ortaya çıkışına müsait bir zemin oluşturduğuna iman eden Fuzulî'nin bir yanına, odasına girip kendisine nasihatlar veren bir dosta benzettiği ve şiri soylemeğe muvaffakiyet kılığı ile karşısına dıkılan diğer yanı, sultanlarla musahabetin, şarabın, eğlence ve mal mülk düşkünlüğünün şır için afet olduğunu hatırlatır ve şöyle der:

" Sen bu mihnet beşğinde meşakkat sutu ile beslenmiş ve buranın suyu ve havası ile yetişip buyumuşsun Biliyorum ki sen dertli yaratılmışsın Dert ise şarlığın sermayesidir Şair olmak için zevk ve safa lazımdı, deme, dertten bahset ki, şır yarışında musabakayı kazanan derttir

10 "Zaman zaman şırı tutkusu davranışlarıma galip gelerek, boluk boluk Leylâ yuzluler şırı dinlemek için başıma uşuştu. (boylelikle) şarlığım karar buldu ve şırımın unu ile âlemler doldu ve tam bir şöiret buldu

Beyt

Tabiat, butun şehrin diline düşmeye tam anlamı ile niyetlendi

Ne gizleyeyim. tutku beni âleme rusvây etti

Bu duruma uygun olarak, himmetimin meşşatası (gelin susleyen kadını), reva gormedi ki şırımın güzel gelini bilgi ve kültür susu ile suslenmeden zaman koltuğunda arz-ı endam etsin. ve yuce rütbeli istidadımın sarrafı razı olmadı ki şırımın ipekten yapılmış gerdanlık ıplığı ilim muccevherlerinden yoksun olarak âlemin boynuna asılmış olsun Zira ki ilimsiz şır, temelsiz duvar gibi olur ve temelsiz duvar ise gayet itibarsız olur Şırımın payesinin ilim ziynetinden yoksun olmasını haksızlık olarak bilip, bir muddet hayatımın nakdını aklî ve naklî ilimlerin kazanılmasına sarf edip omrumun hasılatını hikmet ve hendese kazançları edinmek için harcadığımdan, giderek, çeşitli hünere icallerinden nazmımın güzeline susler düzenledim ve yavaş yavaş hadis ve tefsir hakkında etraflı bilgi edinip, şır erdemine kınanacak ış gozu ile bakmanın himmet yoksunluğu olduğu gerçeğine ulaştım"

(Kulliyât-ı Divan-ı Fuzulî, s. 4)

Şiir

Gonlunde bir derdı bulunmayan, ciğeri yaralı olmayan insanın şırında tat vardır zannetme. Zevk ve safa, huzur ve rahat şüre zevk vermez. Asıl, ızdırabın doğurduğu şır muessir olur¹¹"

9. Fuzulî ilgi ve talebin şüre geçerlilik verdiği ve onun değerini artırdığına inanmaktadır. Ona göre, eğer şiirin kıymeti bilinseydi şairler daha nice nice gizli şiir hazineleri açığa çıkarırlardı. Şairimiz, *Leylâ ve Mecnûn* mesnevîsinin sonunda vefalı insanlardan özür dileme kısmında haset çekenlere ve şiirini beğenmeyenlere seslenirken bu düşüncelerini şöyle dile getirir:

İnsaf ver ey hasûd insaf
Ta'n etme kı cevherin değil saf
Ahvalımı gör harab u muztar
Endûh-ı zemaneden mukedder
Soz da'iresı değil bu ahval
İnsaf bana kıym olmazam lal
Benden tama' etme fıkır-ı saib
Ahvalımedir sozüm münasıb
Azdır deme cevher-ı safasın
Bir sor kı ne verdiler bahasın
Billâh ger olaydı bir harîdâr
Bın genc-ı nihan kılurdum ızhar¹²

10. Fuzulî, şiir hakkında yaptığı umumî değerlendirmeler yanında şiirin çeşitli neveleri hakkında da bir takım kanaatler ileri sürmüştür. Bu kanaatler arasında meselâ gazel hakkındaki görüşleri oldukça ilgi çekicidir. Şairimiz *Farsça* ve *Türkçe Divan*larının önsözlerinde, tezatlarla süslü ruh halinin bir yansıması olarak önce gazel hakkında övgü dolu ifadeler kullanmış, hemen arkasından gazeli pek fazla önemsemeyen, buna karşılık kaside ve muamma türlerini mühimseyen görüşler ileri sürmüştür.

Meselâ *Türkçe Divan* mukaddimesinde gazel için şu övgü dolu mısralar yer alır:

Kıt'a

Gazeldır safa-bahş-ı ehl-i nazar
Gazeldır gul-ı bûsitân-ı huner

¹¹ A N Tarlan, *a e*, s 5

¹² "İnsaf et ey kıskanç insaf! Cevherin saf değil, diyerek beni kınama! Harap ve çaresiz, talihın sıkıntısı ile kederlenmiş halimi gör . Bu hal soz ile anlatılacak bir hal değildir, insaf et bana, çünkü ben dilsiz değilim Benden ısbetli fıkır isteme, sozüm halıme uygundur Saflığının mücevheri azdır, deme, bir sor kı, acaba karşılık olarak ne verdiler. Allah bilir kı, eğer bir alıcı olsaydı, ortaya bin gizli hazine çıkarırdım"
(N H Onan, *a e*, s 304, 3086-3091 byt)

Gazâl-i gazel saydı âsân değil
 Gazel munkırı ehl-ı ırfân değil
 Gazel bildirir şâirin kudretin
 Gazel artırır nâzımın şöretin
 Gonul gerçi eş'ara çok resm var
 Gazel resmin et cumleden ihtiyar
 Kı her mahfelin zînetidir gazel
 Hired-mendler san'atidir gazel
 Gazel de kı meşhur-ı devran ola
 Okumak da yazmak da âsân ola¹³

Bunun yanında, yine aynı mukaddimede gazel cüz'iyat (ehemmiyetsiz, değersiz, ufak tefek şey) olarak tarif edilmiş ve gazel yazmak için vaktin ziyan edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir:

"... Amma ıktızâ-yı zemân kemâl-ı ıstığnâya ruhsat vermedi kı sarrâf-ı hired nakd-ı evkâtı sarf-ı tesânif-ı mu'tebere etmekte iken bu cuz'iyâtâ zâyı ede ve şahbâz-ı tabiat muazzam saydılar gozedir iken bir muhtasar şıkâr ardınca gıde; na-çâr mahmıl-ı itibarında bu ilâve lâzımdır diyu zemân-ı tulfûliyyetimde sâdir olup, muteferrık olan gazellerden bir muhtasar divan cem' etmek salâhın gordum..¹⁴

Yine *Farsça Divan* mukaddimesinde kaside, muamma ve gazel ile ilgili şu görüşlere rastlanır:

"... Lâkin kolay anlaşılabilir bir uslûba ve mazmun inceliğine karşı yaratılışında bir sevgi vardır. Bunun için kalemim daima kaside ve muammaya meylediyordu. Gazel yazmak hatırıma gelmiyordu. Çünkü gazel, aşıkın gonul derdini şefkatli sevgilisine açması veya ma'sukun kendi halını sadık aşıkına bildirmesi için yazılır. Bu alaka ise yeni yetişen gençler arasında veya temiz yürekli gençlerle arkadaşlık etmenin verdiği zevk ve heyecan ile olur. Gazel uslûbunda muphem mazmunlar, muğlak lafızlar kimsese bir heyecan vermez. Gazelin kendine mahsus bir dili ve muayyen bir kelime alemi vardır¹⁵."

13

Kıt'a

Gözde insanları eğlendiren, gazeldir. Gazeldir hünere bahçesinin gülü. Gazel ahusunu avlamak kolay değildir ve gazelin değerini inkâr eden ırfan ehli sayılmaz. Şairin kudretini gazel bildirir. Şairin şöretini artırır da gazeldir. Ey gonul, gerçi şair için çok şekil vardır, ama sen hepsinin arasından gazeli seç. Çünkü her meclisin susudur gazel. Akıllılar sanatıdır gazel. Oyle gazel de kı, dillerden düşmez olsun, okuması da yazması da kolay olsun. (Kulliyât-ı Divan-ı Fuzûlî, s. 6)

14

"Ama zamanın gerektirdiği şeyler tam bir ıstığnaya fırsat vermedi kı, akıl sarrafı vakıt nakdını itibarlı eserler için harcamakta iken bu onemsiz şeye (gazel yazmaya) harcamasının ve tabiat doğanı büyük avlar gozlemekte iken bir küçük ev ardınca gıtmesin. Çaresiz itibarının mahmülünde bu ilâve de lâzımdır, diyerek çocukluk zamanında ortaya çıkmış olan tek gazellerden bir kısa divan toplamanın uygun olacağını düşündüm"

(a e, ayn yr)

15

A N Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, c 1, s 6

10. Şıır ile ilgili değerlendirmeler, tahliller ve tenkitler yapanların mutlaka şıır zevkinden haberdar olmaları gerekir; bu zevkten mahrum olanların, şiiri bilmeyen ve yaşamayanların şairleri uluorta kınamaları yanlıştır:

Kıt'a

Şıır zevkinden olmayan âgâh
Ehl-ı nazmı mezemmet eyleyesin
Kendi cehline i'tıraf etsin
Her kerâmâta sıhr soylemesin¹⁶

B. Fuzulî'nin Kendi Şairliği, Şiiri ve Eserleri Hakkındaki Değerlendirmesi

Fuzulî şiir hakkındaki bu umumî kanaatlerinin dışında, bizzat kendi şairliği, yetiştiği muhit, bu muhitin şiirinin oluşumundaki etkisi, beklentileri, hayal kırıklıkları, çeşitli nazım şekilleri ve yazdığı şıırlar ve *Divanı* hakkında da bir takım değerlendirmelerde bulunmuştur. Bir Divan şairinin Divan şiirine ve şairine yaklaşımının önemli ipuçlarını bulacağımız bu değerlendirmeleri şöylece sıralayabiliriz:

1. *Fuzulî, şiir sevgisinin kendisine ezelden bağışlanmış olduğuna inanmaktadır. Şairimiz bunu Türkçe Divanı'nın mukaddimesinde şöyle dile getirmektedir*

"Benim ki sahife-ı cıbilletimde bidâyet-ı rûz-ı ezelden kıl-kı kaza harf-ı muhabbet-ı nazm rakam kılmış ıdı ve hadîka-ı hilkatimde bidâyet-ı fitratdan tohm-ı meveddet-ı mevzûniyyet ekılmış ıdı¹⁷"

Fuzulî yine bu cümleden olmak üzere, *Allah'ın iradesi ve yardımı ile nazım ve nesre hakimiyetin kendisine bağışlandığına, artık söz ülkesinin padişahı olma sırasının kendisine geldiğine inanmaktadır. Bu yoldaki sözleri Fuzulî, ona bu konuda bazı telkinlerde ve nasihatlerde bulunan muhayyel bir dosta söyletmektedir:*

"Bir gun bir nigâr-ı muşgîn-hat kı, dane-ı hâlîne muşg-ı Hoten demek hata ıdı ve zulfı reşkenden nafe-ı Tatar'ın rûzgarı kara ıdı, serv-ı revan gıbı hıraman hıraman ben uftadesine saye-ı merhamet saldı ve şırın şırın kelimatla hatırım sorup gonlum aldı. Esna-yı muhaveret ve hîn-ı musahabette eyıttı kır Ey şukûfe-ı bûsitan-ı fesahat ve ey sebze-ı nevbahar-ı husn-ı ibaret, lî'llahı hamd irade-ı tevfi-k-ı subhânî ve meşıyyet-ı te'yid-ı Rabbanî memâlık-ı funun-ı nazm u nesr teshîrin sana muyesser etmiştir ve nevbet-ı rıyaset-ı ekalim-ı suhan tedric ile sana yetmiştir. Egerçi Arab'da ve Acem'de ve Turk'de yegane kamiller çoktur, amma sen gıbı cem-ı lısana kadir camı-ı funûn-ı nazm u nesr yoktur¹⁸"

16

Kıt'a

Şıır zevkinden anlamayanlar şairleri tenkit etmesinler, bunlar kendi cahilliklerini ıtiral etsinler de, her kerâmete sıhr demesinler

(a e., s. 5)

17 "Benim yaradılışımın sahifesinde kaza kalemi ezelden beri şıır (nazm) sevgısı yazısını yazmıştı ve tabiatımın bahçesinde ölçüluluk, guzellik sevgısı tohumu ekılmış ıdı" (Kulliyât-ı Divan-ı Fuzulî, s. 4)

18 "Bir gun karayağız bir guzel -kı, ben'ine Hoten miskı demek hata olurdu ve saçının kokusunu kiskandığından Tatar miskının talihı kararmıştı- yuruyen servi gibi salına salına ben düşkü-

2 Fuzulî omru boyunca doğduğu topraklardan dışarı çıkamamış, çok ısıtıldığı halde Osmanlı ülkesinin payitahtını, diğer kültür merkezlerini gezip dolaşarak oralardan şiir ve hikmet buketleri derememiştir. Şairimiz bir taraftan bu durumdan şikayet etmekte, diğer yandan da bunun önemli bir eksiklik sayılamayacağını, zira yaşanan toprakların itibarının kişinin istidat ve kabiliyetini olumsuz yonde fazla etkilemeyeceğini, cahillerin, bayındır ülke insanı olmakla itibar kazanamayacağı gibi, bilgili insanların da çöllerde durmakla vahşi ve medeniyetsiz sayılmasının düşünülmediğini açık yüreklilikle ifade etmektedir:

"Ummîddir kı, ashab-ı fesahat ve erbab-ı belagat müşahede ve mutalaa kıldıkta menşe ve mevlıdım Irak-ı Arab olup, tamamî-ı omrumde gayr memleketlere seyahat kılmadığımdan vakıf oldukta bu illeti mucıb-ı sukut-ı ı'tibar bilmeyeler ve mahall ü makamıma göre rutbe-ı istı'dadıma hakaretle nazar kılmayalar. Zıra ı'tibar-ı vatan istı'dad-ı zata te'sir etmez ve toprakda yatmakla tılâdan cıla gıtmez, ne ehl-ı bilad olmakla nâdân sahib-kabul olur ve ne beyabanlarda durmakla dânâ kabûl-ı vahşet kıılır¹⁹"

Bu sözlerin hemen ardından, şairimiz tekrar şırlarında Rum ve Tatar edib ve şairlerinin elfaz ve ibarelerinden bezek bulunmaması, eserlerinin o memleketlerin latifeleri ve darbimesellerinden süslenmemiş olması sebebiyle özür beyan etmekte ve yine bunun önemli bir eksiklik sayılamayacağını, zira her ülke şairlerinin diğer ülkelerin ariyet (ödünç) sayılabilecek mazmun, ibare, latife ve darbimesellerini kullanmasının şart da olmadığını ve adeta şiir ve edebiyatın neşvünemasına müsait toprakları gezip gorememiş, sultanların ilgisine mazhar olamamış bulunmanın kendisinde uyandırdığı eziklik ve isyan duygusu ile bütün bunları kuçumsemekte ve bu sefer şırlarını yücelten şeyin Kerbelâ toprağının bereketi olduğunu ileri sürmektedir;

"Tevakku' budur, umumen ehali-ı izz u ı'tıbardan, husûsen buleğâ-yı Rûm u fusehâ-yı Tatar'dan kı, eger şâhıd-ı husn-ı ibâretimde ol diyârın elfâz u ibaretlerinden zıver olmasa ve muhaddere-ı nazmın ol mulkların letâf u darbimesellerinden zîb bulmasa, bu dâ'iyı ma'zur buyuralar Zıra her mulkun ehline ariyetten âr gelur ve her tairfede her ne kı var ise tetebbu-ı ağıyarı mucıb-ı gayret bılıp bu diyârın ıstılahatı gayre makdur olmamak ozrhahımız

nune merhamet golgesi saldı ve tatlı tatlı sozlerle hatırımı sorup gonlumu aldı. Konuşma ve sohbet esnasında dedi kı, Ey fesahat hostanının çiçeği ve ey guzel sozler ilkbaharının çimeni, hamd olsun kı, Allah'ın yardımı ve desteği nazım ve nesir sanatları ülkesinin hakımıyetini sana muyyeser etmiştir ve soz ülkesinin reışliği sırası artık yavaş yavaş sana gelmiştir. Geiçi Araplar, Acemler ve Türkler arasında eşsiz kâmiller çoktur, ama senin gibi sozun guzelini toplamaya kadır nazım ve nesir sanatları ustası yoktur"

(a e , s 5)

19 "Umudım şudur kı, fesahat ve belâgat sahipleri iyi düşünup araştırarak doğduğum ve yetiştiğim yerin Irak-ı Arab olduğunu ve bütün omrum boyunca başka ülkelere seyahat etmediğimi öğrendiklerinde, bu iletı itibar duşurucu bir şey bilmesinler ve yeri me yurduma göre kabiliyetimin derecesine hararetle bakmasınlar. Zıra vatanın itibarı kişinin itibarına tesir etmez ve toprakda yatmakla yaldızdan parlaklık gıtmez, ne şehirli olmakla bilgısız kışi kabul edilen birisi olur, ne de bilgili kışi çöllerde durduğıu için vahşi sayılır"

(a e , s 6)

yeter, bîhûde taarruzdan ne biter. Lı'llahı'l-hamd u ve'l-mınne kı, hâk-ı Kerbelâ sair memalik ıksırinden eşref olduğu ma'lumdur ve rutbe-ı şı'rımı her yerde bulend eden hakikatde bu mefhumdur²⁰."

Aynı tezatlı ruh halinin akislerine *Farsça Divanın* mukaddimesinde de rastlamaktayız. Fuzulî burada kendi kendisi ile mücadelesini, çelişkilerin süslediği ruh halini bize küçük bir sahne ile sergiler. Bir gün, "şiiir söylemeğe muvaffakiyet", bir öğütçu sıfatıyla şairimizin yalnız başına oturduğu odasına girer ve onunla sohbet etmeğe başlar. Şiirin guzelliklerinden bahseden ve onu şiiir yazmağa teşvik eden bu, şiiire isti'dad nasihatçısına Fuzulî şöyle yakınır:

"Dedım: Ey sevgılı dostum, şiiirin bir çok âfât ve edevata ihtıyacını vardır. Bu aletler olmadan bir san'ata başlamak güçtür. Bununla meşgul olan ve bu çolu aşıp geçen eski şairler guzel huylu sultanların riayetına mazhar olmuşlar, zevk sahibı büyükler ile duşup kalkmışlar, Cennet gıbı bahçelerde gezip dolaşmışlar, tatlı şaraplar içerek neşelenmişler, guzel nağmeler dinlemişler; ay gıbı guzeller gorup onlarla vakit geçirmişler, bu saadet içinde san'atlarının kemaline ermişler...

Zavallı sevda-zede, benden şiiir istemek çok tuhaftır. Zira benim doğduğum ve yaşadığım yer Irak-ı Arap'tır. Burası sultanların gölgesinden uzak ve ahalisinin şiiirsuzluğu, idraksizliği yüzünden harap kalmış bir yerdir.

Burası bir bahçedir ki, salınan servileri, sam rüzgârının gırdabları; açılmamış goncaları, mazlum şehid mezarlarının kubbeleridir. Burası bir zevk meclisidir ki; şarabı, parçalanmış ciğerlerin kanı; musikisi, avere gariplerin iniltileridir. Ne mihnet artıran sahrasında bir rahat rüzgarı esmiş, ne de belalarla dolu çölünde tozları (gamları) yatıştırarak bir şefkat bulutu ümidi belirmiştir. Böyle bir çile bahçelerinde gönül goncası nasıl açılır ve dil bülbülü ne terennüm eder?²¹"

Fuzulî'nin bir şair hassasiyeti ile dile getirdiği ve aslında gerçek duygularını bütün samimiyeti ile ortaya koyduğu sızlanmalarına karşılık şiiire istidad öğütçüsü şöyle cevap verir:

"Ey dertli, sultanlarla musahabet etmek, başkalarının hasedını çekmekten başka bir şeye yaramaz. Şarabın neş'esı ise ebedi azabı muciptir. Nedimlerle sohbet etmek, insanın muhayyilesini işgal eder, onu kendi tahayyulati ile başbaşa kalmaktan alakor. Malın çokluğu, gonul sahiplerini gaflete sevk eder. Hamd olsun, bu afetlerden uzak bir diyardasın. Bu gırbı kotu şeyleri icap ettirecek vesileler orada yoktur. Bil kı, hakiki sevgilinin guzelliğine aşık

20 "Umumen izzet ve ıtıbar sahiplerinden, hususen de Rûm (Anadolu) belığerlerinden ve Tatar fashierlerinden beklentim şudur kı, eğer guzel sozlerimin dilberinde o diyarin lafizları ve ibarelerinden bezek olmazsa ve nazımın gelini o ulkelerin latife ve darbimesellerinden sus bulmazsa, bu duacıyı mazur gorsunler. Zira her ulkenin ehline, odunç alınan şeylerden utanç gelir ve her toplumdada her ne kim var ise, diğer ulkelerin sahip olduklarının mahiyetini anlamaya çalışmayı gayret sebebi bilmesinin zarurı olduğu, ancak bu diyarin istilahlarının başka ulkelerin insanları için gerekli olmadığı, ozrumuz olarak yeter"

(a e , s 7)

21 A N Tarlan, a e , c I, s 4

ve İlahî sevgi şarabı ile sarhoş olup dünya lezzetlerinden el etek çeken, nefesine tabı olmayan birçok veliler, mübarek insanlar, şeyhler ve alimler, ıstırap kılıcı ile helak olunca bu diyarda toprağa kalbolmuşlardır. Bu diyarın toprağı mazlumların kanı ile karışmıştır; o şehidlerin kanları bu topraklara dökülmüştür. Allah'ın kaza ve kaderi senin çamurunu bu toprak ile yoğurmuş ve mukadder nasibini bu toprağın üzerine yazmıştır. Sen bu mihnet beşiğinde meşakkat sutu ile beslenmiş ve buranın suyu ve havası ile yetişip buyumuşsun. Biliyorum ki sen dertli yaratılmışsın. Dert ise şairliğin sermayesidir. Şair olmak için zevk ve safa lazımdır, deme; dertten bahset ki, şair yarışında musabakayı kazanan derttir.

Şiir

Gonlunde bir derdi bulunmayan, ciğeri yaralı olmayan insanın şırında tat vardır zannetme. Zevk ve safa, huzur ve rahat şüre zevk vermez; asil ızdırabın doğurduğu şür muessir olur²².

Şiire istidat nasihatçısının bu cevabı sözleri, aslında Fuzulî'nin kendi kendine bir tesellisidir. Fuzulî'nin gönlünün derinliklerinde fırtınalar koparan bu yıkıcı tezat, onun dilinde bu emsalsiz şiir güzelliği ile kelimelere dökülmüş; böylelikle büyük bir duygu ve sanat adamının iç alemi; çekilen acılar, içine düşülen yıkıcı beklenti fırtınası, takdir edilmeyişin, kıymeti bilinmeyişin doğurduğu kırıklık ve var olanla teselli duyguları arasında gidip gelen gizli bir isyan dalgası halinde tablolaşarak karışımıza çıkmıştır.

3. Fuzulî, şiirlerini "dünya görmemiş yavrular, gurbet çekmemiş yetimler"e benzetmekte, o şiirler nereye ulaşırsa onlara hürmet edilmesini dilemektedir. Çünkü onlar mübarek beldelerin toprağı, suyu ve havası ile yetişmiş, olgunlaşmışlardır:

"Şiirlerimin gerek terkiibinde, gerek mazmununda bazı hatalar, şüara ıstılahına aykırı cihetler gorurlerse, onları affetsinler. Necef ve Kerbelâ toprağında yetişip burc-ı evliya olan Bağdad'ın suyu ve havası ile yetişen bu dünya görmemiş olan yavrular, gurbet çekmemiş yetimler, sefer esnasında nereye uğrarlarsa onları hurmet ve itibar ile karşılasınlar.

Şiir: Fuzulî, benim makamım Kerbelâ toprağı olduğu için şiirlerim nereye giderlerse onları hurmetle karşılamak lâzımdır. Benim şiirlerim altın değil, gümüş değil, inci değil, la'l değil, topraktır; fakat Kerbelâ toprağıdır²³.

4. Fuzulî'ye göre, diğer memleket topraklarından üstün olan Kerbelâ toprağının şereflendirdiği şiirlerinden oluşan ve şöhrətli bir muhabbetname olup füsunkâr tabiatının çocuğı ve sihirbaz idrakının neticesi durumundaki bu çocuk şöhrət ve övgü kazanmak için gurbete, ticarete çıkmıştır:

"İlâhî bu muhabbet-name-ı namî ve bu ferzend-ı dıl-bend-ı gıramî kı, zade-ı tab'-ı fusûn-saz ve netice-ı idrak-ı sıhr-perdazımdır, emti'a-ı acz u niyaz ve

22 a e , s 5

23 a e , s 9

bedreka-ı sûz u gudâz birle azîmet-ı gurbet itdi ve cevahir-ı ma'nâ vırup akmişe-ı tahsîn almağa fezâ-yı âleme mahmıl-ı ticaret yurutdu²⁴"

Şairimiz bu sozlerinin devamında, gurbete çıkan bu çocuğunun nereye varsa ışının rast gitmesini, adımlarının mübarek ve uğurlu ve latif matla'nının hayırlı ve kutlu olmasını Allah'tan dilemektedir:

"Nitekim tevlik-ı inayet hem-rah ıdup mazik-ı ademden nuzhet-gâh-ı vücuda geturdun, te'yîd-ı merhamet mu'avenet ıdup vâdî-ı ğaybetden badiye-ı şuhûda yeturdun; ne diyara gitse ve ne vilayete yetse makdem-i şerifin mübarek ve meymun ve matla'-ı latîfin hüceste ve humayun idesin²⁵"

Daha sonra, cihanı dolaşan bir mahbup ve güzel bir sevgiliye benzettiği *Divanını*, umumî olarak fesat ehlinden, hususî olarak da, biri kabiliyetsiz kâtip, biri kötü okuyucu ve biri de hasetçi olmak üzere üç kötü huylu taifenin zararlarından koruması için Allah'a yalvarmaktadır:

"İlâhî, bu mahbûb-ı cihan-peymayı ve bu şahid-ı ra'nayı, kı, meşşata-ı lutfun ruhsarina rutbe-i kemale yeturmuşdur, umumen ehl-ı fesaddan, hususen uç tafe-ı bed-nihaddan hısn-ı himayetinde masûn ve mahrûs idesin

Biri ol kâtrib-ı na-kabil ve mumlî-ı cahil kı, nâme-ı muhalif-tahrîri tîşe-ı bunyan-ı ma'arîfdır ve kılk-ı kudûret-te'sîri mî'mâr-ı bina-yı zeharîftır, gâh bir nokta ile "muhabbet"i "mihnet" gösterir ve gâh bir harf ile "nî'met"i "nakmet" okutur

Kıt'a

Kalem olsun eli ol kâtrib-ı bed-tahrîrin
Kı fesad-ı rakamı sûrumuzu şûr eyler
Gâh bir harf sukûtiyle kılur nâdir'i nâr
Gâh bir nokta kusuriyle gozu kor eyler

Biri ol nâkis-ı bed-sevad kı tab'-ı na-mevzunıyla mecalis u mehafilde da'va-yı istîdad kılup şîr okudukda nazmı nesrden seçilmeye ve eda-yı sustı ile şahid-ı ma'nâ cemalinden nıkab açılmaya

Kıt'a

Bî-nasîb olsun na'im-ı hulddan ol zıst kim
Na-mulayım lehcesi mevzunı na-mevzun ıder
Tîşe-ı lafzı bina-yı nazmı vîran eyleyup
Sust guftarı fesahat ehlini mağbun ıder

24 "İlâhî, bu namlı muhabbetname ve bu ulu kişilerin gönül bağladığı divan -kı, fusunkâr tabiatının çocuğu ve sıhırlı soz soyleyen idrakımın neticesidir- acz ve niyaz emtiası ve yarıp yakılma kılavuzu ile gurbete çıkmaya niyetlendi ve mana cevherleri verip ovgu kumaşları almak için âlemin uçsuz bucaksız sahasına ticaret mahmılı (yuku) yuruttu"

(*Kulhyât-ı Divan-ı Fuzulî*, s. 7)

25 "Madem kı lutul ve ihsanını yoldaş edip onu yokluğun darlığından varlığın ferahlığına getirdin, merhametinle destekleyip yardım ederek gayb vadısından şahadet kırına ulaştırdın, hangi diyara gitse ve hangi şehre ulaşsa şereflı adımlarını mübarek ve uğurlu, latif matla'nını hayırlı ve kutlu edesin" (a e , a y)

Ve biri ol hasıd-ı cefa-pîşe ve mu'anıd-ı hatâ-endîşe kı; tab'-ı na-mevzunı ile da'va-yı şî'r ide, ama dekâyık-ı eş'ara sahib-şu'ur olmaya ve ıdrak-i rekîkle laf-ı nazm ura amma hakâyık-ı guftara rah-ı tasarruf bulmaya, la-cerem hased dîde-ı insafın kûr idup idrakine i'tımad ide ve cahiller huzurunda bî-hude bî-hude laflar urup ve herze herze dahller eyleye, ta kım şî'rden zevk-ı ıstıma' gıde.

Kıt'a

Hazardır gulşen-ı 'ırfana hasıd
İlâhî hasıdı hâr eyle daim
İşidur ma'rıfet ehline azar
İlâhî hasıdı zar eyle daim²⁶

5. Fuzulî bir şair olarak kolay anlaşılmaz bir uslûba karşı yaradılışında bir alâka bulunduğunu, bu sebeple de daima kaside ve muammaya meylettiğini ifade etmektedir. Fuzulî'ye göre gazel, cuziyyat (ehemmiyetsiz, değersiz, ufak tefek şey)dir; buna karşılık kaside ve muamma ise muteber eserlerdendir ve tabiat doğasının yakaladığı muazzam avlardır:

"El-hak bu kelimat-ı dil-pezîri kı ol bî-nazîrden ışıttım, mazmun-ı kelamın mahz-ı nasihat gorup icab-ı iltımasına ikdam ettim. Amma ıktıza-yı zeman kemal-ı ıstığnaya ruhsat vermedı kı sarraf-ı hired, nakd-ı evkatı sarf-ı tesanif-ı

26 "İlâhî, bu cihani dolaşan mahbubu ve güzel sevgilıyı -kı lutfunun meşşatası yuzunu suslemiştir ve yardımının muccevheri guzellîğın son hadde ulaştırmıştir- umumî olarak lesat ehlınden, hususî olarak da uç kotu huylu topluluktan, himayenin kalesinde saklayıp koruyasın Biri, o kabiliyetsiz kâtıp ve cahil yazıcı kı, aykırı yazan kalemı bılgı bınasını yıkan bir baltadır ve yalancı susler ve gosterişler bınasının mımarıdır, gâh bir nokta ile "muhabbet"i "mihnet" gosterir ve gâh bir harf (yanlışığı) ile "rı'met"i "nakmet" (ıntıkam alma) okutur

Kıt'a

Kalem olsun (kalem gibi kurusun) eli o kotu yazan kâtıbın kı yazısının bozukluğı, sûrumuzu (şenliğimizi) şûi (kargaşalık) eyler Gâh bir noktayı düşürerek "nadir"i "nar" yapar, gâh da bir nokta kusuru ile "goz"u "kor" eyler

Biri o kotu okuyan cahil kı, duzgun olmayan tabiatı ile meclislerde ve mahfillerde kabiliyeti olduğunu iddia edip şîr okuduğında, nazmı nesirden seçilmez ve solpuk şivesi ile mana sevgilisının yuzunden ortu açılmaz

Kıt'a

Ebedîlik cennetinden nasıp alamasın o çırkın kı, uygun olmayan şivesi ölçuluyu (vezinliyi) ölçusuz (vezinsiz) hale getirir, lafzının baltası nazım bınasını yıkar da gevşek sozleri fesahat sahiplerini şaşkınlığa düşürür

Ve biri de o ezizet verici kiskanç ve hatalı düşünen inatçıdır kı, duzgun olmayan tabiatı ile şarlık iddiasında bulunur, ama şîrin inceliklerinden habersizdir ve kusurlu anlayışı ile nazm (şîr) lafı edcı, fakat sozun hakikatlerine sahip olma yolunu bulmaz, açıkça, kiskançlık insaf gozunu kor edip idrakine guvenir ve cahiller huzurunda boş boş lakırdılar eder ve saçma sapan fikirler ileri sürer, ta kı şîrden dinleme zevkı gıder

Kıt'a

Kiskanç, ırfan gulşemi için bir sonbahar (mevsımı)dir Allahım, kiskanıcı daima hor eyle! İşı, marifet sahiplerini azalamaktı, İlâhî, hasetçiyı daima ağılatıp inlet!" (a e . s 7-8)

mu'tebere etmekte iken bu cuz'ıyyata zayı ede ve şahbaz-ı tabiat muazzam saydılar gozedir iken bir muhtasar şıkâr ardınca gıde²⁷".

"Lâkin kolay anlaşılmaz bir üslûba ve mazmun inceliğine karşı yaratılışında bir sevgi vardır. Bunun için kalemim daima kaside ve muammaya meylediyordu²⁸".

C. Fuzulî'nin Şiir, Şair ve Bunlarla İlgili Kavramlara Bir Şair Olarak Yaklaşımı

Yazımızın başında da ifade ettiğimiz gibi, Divan şairleri gerek dış ve gerekse iç dünyalarında gözlemledikleri her vakıayı ve hissettikleri her duyguyu şiirlerine dahil etmişler, objektif ve sübjektif âlemden aldıkları duyuları sahip oldukları estetik değerlerin süzgecinden geçirerek bunlarla renkli ve canlı tasvirler, orijinal hayaller vücuda getirmişlerdir. Şiire konu olan bu şey bazen bir tabiat hadisesi, bazen bir dinî bilgi, tarihî bir malûmat, gündelik hayata ait bir sahne, örf, âdet, gelenek; çok bilinen bir hikâye, sosyal hayatın hemen her safhasına ait çok sayıda görünümünden biri olabileceği gibi; şiir, şair, hayal, fikir, şiirin neveleri, velhasıl şiir ve şair ile alâkalı akla gelebilecek bütün maddî ve manevî unsurlar olabilir. Divan şiirinin bu malzemeler açısından tahlili, bu büyük edebiyatın estetik yanının tespiti bakımından çok esaslî sonuçlar doğuracaktır.

İşte, büyük şair Fuzulî de bu malzemeleri de gerek divanlarının mukaddimelerinde, gerek divanlarında ve gerekse *Leylâ ve Mecnun*'un da teşbih ve istiare çerçevesi içerisinde bolca kullanmış ve bize şiire bakışının önemli ip uçlarını sunmuştur.

Fuzulî'nin divan ön sözlerinden *Türkçe Divanı*ndan ve *Leylâ ve Mecnun* mesnevisinden derlediğimiz bu malzemeleri şöyle bir tasnifle gözden geçirebiliriz:

Şair: Fuzulî'nin eserlerinde "şair" iki nitelikle karşımıza çıkar: Bir şair olarak kendisi (Fuzulî); kendisi ile mukayese edildiğinde küçümsediği, değersiz gördüğü diğer şairler.

Fuzulî, şairliğini şiir dili ile değerlendirirken "şair" kavramının umumî anlamını ön planda tutmuş; kendisini en başarılı ve en güçlü şair olarak takdim ederek çeşitli teşbih münasebetleri kurmuştur. Fuzulî'nin eserlerinde şair (Fuzulî) şu sıfatlarla karşımıza çıkar:

1. *Fuzulî'ye göre şair (Fuzulî)* nazım ve nesir ülkesinin hakimi, sühan (söz) iklimlerinin reisidir:

27 " Doğrusu, o benzersiz güzelden bu gonul okşayıcı sozleri işittüğimde, sözünün taşıdığı anlamı tam bir nasihat olarak değerlendirip tutulması yoluna gittim Ama amanın gerekirdiği şeyler tam bir istiğnaya fırsat vermedi ki, akıl sarrafı vakit nakdını ıtıbarlı eserler için harcamakta iken, bu onemsız şeye (gazel yazmaya) harcamasın ve tabiat doğanı buyuk avlar gozlemekte iken bir küçük av ardınca gitmesin " (a e , s 6)

28 Bkz 15 dipnot

"... İllahlı'l-hamd irade-ı tevfik-ı Subhanî ve meşıyyet-ı te'yîd-ı Rabbânî memalîk-ı funun-ı nazm u nesr teshîrin sana mu'yesser etmiştir ve nevbet-ı rıyaset-ı ekâlîm-ı suhan tedric ile sana yetmiştir. 29"

2. Şair (Fuzulî) fesahat bahçenen guludür ve güzel ibareler ilkbaharının bitkisidir:

"Ey şukûfe-ı bûsîtân-ı fesâhat ve ey sebze-ı nevbahar-ı husn-ı ıbâret...³⁰".

3. Hz. İsa: Yine şairimize göre şair (Fuzulî), Hz. İsa gibi sözü ile olağan üstü güzellikler sergileyendir, hattâ Hz. İsa gibi ölüye can bağışlayandır. Ona göre Hz. İsa nasıl henüz beşikte bir çocukken mucize göstererek konuşmuş ve muarızlarını susturmuşsa, şairler de eşsiz güzellikte sözler (şiiirler) söyleyerek adeta mucize göstermişler ve karşılarında bulunanları susturmuşlardır. Ayrıca yine Hz. İsa mucize yolu ile ölüleri nasıl diriltmişse, şairler de ölü (camıd, cansız) olan kelimeler ve lafızlara kendi ruhlarından (şairlik tabiatlarından, aldıkları ilhamlardan ve san'atkâr güçlerinden) üfleyerek adeta söze can bağışlar ve bir anlamda ölüyü diriltirler.

Fuzulî *Türkçe Divanı*nın önsözünde bulunan bir kıt'ada şöyle der:

Sıyt-ı fesâhat ile sozum tuttu alemi
Ben mehd-ı r'tibârda tıfl-ı zebun henüz
Buy-ı hoşumla oldu mu'attar dımağlar
Ben nafe-ı vucudda bir katre hûn henüz³¹

Görüldüğü gibi şair ilk iki mısradan önce kendisini telmih yolu ile beşikte konuşan Hz. İsa'ya benzetmekte; üçüncü ve dördüncü mısralarda ise bu sefer kendisini, göbeğinin içinde taşıdığı misk ile insanların burunlarına güzel kokular bağışlayan ceylan gibi düşünmektedir.

Şairimiz *Leylâ ve Mecnun* mesnevisinde de şöyle konuşmaktadır:

Billah bu yaman mıdır kı hâlâ
Emvatı soz ile kıldın ihyâ
Mecnun ile Leylîyî kılup yâd
Ervahlarını eyledin şad³²

Bu iki beyitte Fuzulî yine kendisini ölüleri söz ile diriltten Hz. İsa gibi düşünmüştür. Hatta daha ileri giderek diyebiliriz ki; Fuzulî, şairliği Hz. Allah'ın ya-

29 " Allah'a hamd olsun kı, O'nun yardımı ve desteği, nazım ve nesir sanatları ülkesinin hakımiyetini sana nasib etmiştir ve soz ülkesinin reisliği sırası artık yavaş yavaş sana gelmiştir " Bkz 18 dipnot

30 "Ey fesahat busıtânının çiçeği ve ey güzel ibareler ilkbaharının çimeni' " Bkz aynı dipnot

31 Ben henüz ıtıbar beşiğinde acız bir çocuk iken, uzdıllılık şöretı ile sozum butun âlemi tuttu Ben varlık göbeğinde henüz bir damla kan iken, güzel kokumla butun dımağlar kokulandı (*Kullıyât-ı Divan-ı Fuzûlî*, s. 4)

32 Allah aşkına bugün senin sozle oluleri diriltmen kotu bir şey midir? Mecnun ile Leylâ'yı anarak, ruhlarını şad ettin (N H Onan, *a e*, s. 302, 3074-5 byt)

ratıcılık sıfatının söz sahasında bir tecellisi olarak görmektedir. Bıldığı gibi, Dıvan şiri anlayışı içerisinde şarlık, bir anlamda ve "mânâ yaratıcılığı"dır.

4. *Sihirbaz*: Fuzulî, bir şair olarak kendisini, Hârût'a bile sihir öğretebilecek derecede usta bir sihirbaza benzetmektedir. Şair, sözlerini, şırını, etkisi yönü ile ve benzerinin kolay soyleneceği düşüncesi ile sihre (büyüye) teşbih etmekte ve hatta Babil şehrinde sihir talim eden Hârût isimli meleğe bile sihir öğretecek kadar üstad olduğunu iddia etmektedir:

Leylâ ve Mecnun'dan:

Ben sâhır-ı Babilî-nijâdem
Hârût'a bu işde ustadem³³

5) *Hız Musa*: Diğer Dıvan şairleri gibi Fuzulî de kendisini büyük şair sıfatı ile Hz. Musa'ya benzetmiş; Hz. Musa'nın Allah ile konuşması (Allah, Hz. Musa ile kelâm ile konuşmuştur ve bu sebeple Hz. Musa'nın lakabı "Kelîmu'llah"tır) gibi, kendisinin de sözleri (şirleri) ile adeta mucize gösterdiğini ifade etmiştir:

Ben şair-ı müsevî-ı kelâmem
Sahirlere mu'ciz-ı temâmem³⁴

Burada görülebileceği gibi Fuzulî kendisini mucize gösteren ve diğer sihirbazların sihirlerini geçersiz kılan Hz. Musa gibi gormekte, kuçumsediği diğer şairleri de Hz. Musa'nın karşısında buyuleri bozulan sihirbazlara benzetmektedir

6) *Söz bahçesinin papağanı; söz sarrafı*: Dıvan şairleri kendilerini, belîğ ve veciz söz söyledikleri için, yine, bir kuş olduğu halde olağan üstü bir şekilde konuşan papağana benzetirler. Ayrıca yine bu edebiyatta söz, bir mücevher gibi düşünülür; şairler ise bu mücevherlerle zıynetler yapan sarraflar olarak kabul edilir. Fuzulî de aynı yolda kendisini söz bahçesinin papağanı ve söz sarrafı olarak tanıtır

Ey tûtî-ı büstân-ı guftâr
Sarrâf-ı suhan Fuzûlî-ı zâr³⁵

7) *Bulbul*: Dıvan şirinde şairler güzel, latif, kulağa hoş gelen söz söyledikleri için bülbüle benzetilmiştir. Şairimiz de *Türkçe Dıvanının* mukaddimesinde, kendisini güzellerin meclisinde güllere karşı aşkını terennüm eden andelîb (bulbul) gibi takdim etmiştir:

"... Lâ-cerem andelîb-ı şeydâ gibi ser-mest oldum ve ol güllere karşı terennüm etmeğe isti'dâd-ı fitratdan ruhsat buldum .³⁶"

33 Ben Babil soylu bir sihirbazım,
Hârût'a bu işte ustadım (a e , s 38, 342 by)

34 Ben Musa Kelamlı gibi bir şairim, sihirbazlar için tam bir mucizeyim (a e , a y , 341 by)

35 Ey söz bahçesinin papağanı, söz sarrafı, ağlayıp inleyen Fuzulî! (a c . s 302, 3069 by)

36 " Ansızın şeyda bulbul gibi sarhoş oldum ve o güllere karşı şakımaya fitratın ıstıdadından ruhsat buldum " (Kulliyât-ı Dıvan-ı Fuzûlî, s 4)

8) Bin hünەرli işçi:

Fuzûlî, *Leylâ ve Mecnun*'unda şöyle diyor:

Bır kâr-gerım hezâr-pîşe
Canlar çekıp isterem hemîşe
Dukkânım ola revâc-ı bâzâr
Her ıstedıĝın bula harîdâr³⁷

Bu beyitlerde de Fuzulî, kendisini sözle oynayan ve bununla binlerce güzelik vücuda getiren sanatkâr bir mücevher işçisine benzetmekte ve kitaplarını da müşterilerin her istediklerini buldukları zengin kuyumcu dükkanları gibi düşünmektedir.

Tabi'at, Tab':

Divan şiirinde "tab'" ve "tabi'at" kelimeleri mühim bir yer tutar. Bütün divanlarda çokça rastlanan, şairlerin kendilerinden, şiirlerinin güzelliği ve eşsizliğinden bahsederken mutlaka baş vurdukları bu kelimeler, şairlerin sanata, edebiyata, şiire, şaire, söze, manaya v.b. bakış açılarını, yaklaşım tarzlarını, bir anlamda sanat felsefelerini izah eden anahtar mefhumlardandır. Lügatta, yaradılış, âdet, mizaç anlamlarına gelen "tab'" ve "tabi'at", şiir ve edebiyat dilinde şairin, Allah'ın kendisine yaradılışında bağışladığı şairlik istidadı, söz söyleme kabiliyeti ve sanatkâr mizacıdır. Şairler bu tabiatlarına, mizaçlarına çok önem verirler, onları adeta kendi içlerinde şiiri ve edebiyatı vücuda getiren ikinci bir kimlik gibi düşünürler, sahip oldukları tab' ve tabi'atları ile övünür, onları bazen kendileri ile sohbet eden nasihatçı bir dost kimliği ile görür, çoğunlukla da çizdikleri renkli tablolarla çeşitli şekillerde tasvir ederler.

Fuzulî'nin Divanında ve *Leylâ ve Mecnun* mesnevisinde tab' ve tabi'at ile ilgili olarak şu benzetmeler yapılmıştır:

1) *Seyyah*: Tabi'at, sürekli hayal âleminde gezdiği veya daima bir gül bahçesi hükmündeki yeni bir eserin, bir şiirin, bir gazelin veya bir kitabın sayfaları arasında görüldüğü (yani her an yeni bir eser ortaya koyduğu) için seyyaha benzetilmiştir:

"... ve her saat seyyah-ı tabi'atım, hadayık-ı muellifât-ı bedîadan bir gulistana kadem basardı..³⁸"

2) *Şahbaz* (doğan): Tabiat, alıcı bir kuş (doğan) gibi daima av peşindedir. Tabiat'ın yırtıcı, yerinde durmayan ve her an bir arayış içerisinde olan doğan gibi düşünülmesi, şiir ve edebiyatın sancılı, sürekli gerilim isteyen, çok büyük ustalık gerektiren zor bir iş olduğunun kabul edildiği gerçeğini ortaya koyar. Tabiat şah-

³⁷ Bin hünەرli bir işçiyım, candan yurekten isterım kı, daima dukkanım pazarın gozdesı olsun da, müşteriler her ıstedıĝını bulsun
(N H Onan, *ae*, s 38, 348-9 byt)

³⁸ " ve her saat tabiatımın seyyahı güzel eserler bahçelerinden bir gulistana ayak basardı " (Kulliyât-ı Divan-ı Fuzûlî, s 5)

bazının avı nedir?.. Bu av bazen hayal serçesi, bazen bıkr-i mazmun kuşudur veya gazel, kaside, muamma gibi şiirlerdir. Şairin kuvvetli bir kasıde veya muamma, yahut bir mesnevî yazmaya muvaffak oluşu, tabiat doğanın muazzam bir av yakaladığı anlamına gelir:

" .. ve şahbaz-ı tab'at muazzam saydılar gozetir iken bir muhtasar şıkar (gazel) ardınca gıde. ³⁹"

3) *Gavvas (dalgıç)*: Dıvan şairleri tabiatlarını, derya (umman) gibi düşünülen fesahat, belâgat, hayal ve düşüncenin derinliklerine dalarak söz ve mana incileri çıkaran dalgıçlara benzetmişlerdir. Yine bu benzetmeden hareketle denilebilir ki; Dıvan şairleri şairliğin dalgıçlık gibi zor, zahmetli ve çok ustalık isteyen bir iş; güzel bir hayalın, bir sözün ve akla gelmemiş bir mazmunun inci gibi zor bulunan, ender rastlanan bir şey olduğunu kabul etmektedirler. Fuzulî *Türkçe Dıvanının* mukaddemesinde şöyle demektedir:

".. ve gavvas-ı tab'in havâs u avâma derya-yı fesahatdan cevahir-ı belâgat çıkarıp saçmaktadır⁴⁰".

4) *Ufuk*: Dıvan şiirinde tabiat ile ilgili olarak genişliği, enginliği yönü ile ve kendisinden şiir ve hayal hilallerinin, belâgat ve fesahat güneşlerinin doğması sebebiyle ufuk benzetmesi yapılır.

Fuzulî de tabiatını kendinden güzel ve düzgün söz hilâli doğan bir ufka benzetir:

"... Ufuk-ı tab'ıma hilâl-ı mevzunıyyet tulû' edip, ol hurşîd-veşlerden ıktıbas-ı nur-ı şevk etmeğin gun gunden bir gayretde mutezâyid oldu.. ⁴¹".

4) *Saray*: Tabiat bir saray, söz de bazen bu sarayda mahsur kalan (yani henüz hayal halinde olup, söylenmemiş), bazen de o sarayın kapısından (ağızdan veya kalemin ucundan) çıkan (yani söylenen) bir misafirdir. Allah'ın hizmetçileri (melekleri) izin vermedikçe söz tabiat sarayından dışarı çıkamaz.

Ne soz kı anda yok rıza-yı huddâmın
Kalır saray-ı tabıtta ta ebed mahsur⁴²

5) *Nihal (fidan)*: Yine tabiat, nazm (şiir) çiçekleri açan bir fidandır:

"Benim kı sahıfe-ı cıbilletimde bıdayet-ı rûz-ı ezelden kılık-ı kaza, harf-ı muhabbet-ı nazm rakam kılmış ıdı ve hadîka-ı hilkatimde bıdayet-ı fitratdan tohm-ı meveddet-ı mevzunıyyet ekilmiş ıdı; ol mecma'ın sehab-ı ımtızacından nıhal-ı tab'atım nem çekip izhar-ı ezhar-ı ıstı'dat-ı nazm etdı ve ol mahfilin

³⁹ Bkz 14 dıpnót

⁴⁰ " ve tabiatının dalgıcı havas ve avama fesahat deryasından belâgat incileri çıkarıp saçmaktadır" (*Kulliyât-ı Dıvan-ı Fuzûlî*, s 5)

⁴¹ " tabiatımın ufkuna ölçüluluk, guzellik hilâli doğup, o güneş yuzlulardan neşe nuru almam günden güne daha da arttı " (*ae*, s 4)

⁴² Hangi sozde kı onda hizmetçilerinin rızası yok, (o soz) tabiat sarayının içinde ebedî olarak mahsur kalır (*Kulliyât-ı Dıvan-ı Fuzûlî*, s 14, 2 Kaside, 20 by)

heva-yı ihtilâatından gulbun-ı cıbilletim ser-sebz olup, mezra'a-ı mızacımda gul-ı mezak-ı şî'r bıtı⁴³"

Divan şiirinde tabiat ile eş anlamlı bir çok kelime vardır. Bütün bunlarla anlatılmak istenen şey, hep şairlik gücü ve istidadıdır. Bunlar arasında cibillet, hilkat, himmet, istidât, mizaç kelimeleri dikkat çeker. Fuzulî'nin şiirinde, *Türkçe Divan* mukaddimesinden aktarılan yukardaki paragrafta da görüldüğü gibi, *cibillet* (huy, yaratılış), *gülbün* (gül biten yer, güllük)'e benzetilmiş; *mizac* ise bir *mezra'a*'ya (tarla, bahçeye) teşbih edilmiştir. Aynı şekilde *hilkat* (yaratılış, huy) da, üzerine mevzuniyet (düzgünlük, ölçülülük, güzellik) sevgisi tohumu ekilen bir *hadîka* (ağaçlı bahçe) gibi düşünülmüştür. Lügat anlamı gayret, emek, ustalık, yüksek irade olan *himmet*, şiir gelinini güzelleştiren süsleyici kadın (*meşşata*)'dır:

"Bu hale mukârın meşşata-ı himmetim reva gormedı kı, muhaddere-ı husn-ı nazmım pıraye-ı ma'arîfden halî mınassa-ı dehrde cılve kıla ve sarraf-ı isti'dad-ı uluvv-ı rıf'atım rıza vermedı kı rışte-ı silk-ı şî'rım cevahir-ı ılımden ârî gerden-bend-ı âlem ola...⁴⁴"

Yine bahsi geçen mukaddimeden iktibas edilen bu son paragraftan anlaşıl-maktadır ki *isti'dad* (şiir kabiliyeti, anlayışı), bir *sarraftır*, Fuzulî'nin şiir ipliğine ilim mücevherleri dizmek ister.

Söz (Kelâm): Edebiyatta ve şiirde en önemli unsurlardan birisi söz, yani kelâmdır. Söz (kelâm), edebiyatın ve şiirin temel malzemesi, bir anlamda bedendir; mânâ ise, bu bedene kazandırılan ruh gibidir. Şiir de en renkli hayallerin, en coşkun duyguların, en rafine anlamların, bunlara en uygun biçimde seçilmiş ve düzenlenmiş söz malzemesi ile şairin zihninde, kalbinde (tab'ında) buluşmasıdır. Sözü, anlamı en eksiksiz ve en güzel bir keyfiyette taşıması, anlam ile lafzın estetik bir zeminde en ahenkli bir tarzda buluşması meselesi belâgatçılarımızın edebî eserde aradıkları bir özellik olduğu kadar, şairlerimizin ve ediplerimizin de temel endişesidir. İşte bu endişedir ki Divan şairlerini şiirlerinde de bu sahaya eğilmeye yöneltmiş ve söz ile mana arasındaki münasebet, divanlarda şiir dili ile oldukça zengin ve renkli benzetmeler doğurmuştur.

Fuzulî'nin eserlerinde söz (kelâm) ile ilgili olarak şu benzetmeler yapılmıştır:

1) *İklim (ülke), mülk*: Söz, bir ülkedir, bir padişahın mülküdür. O mülkün padişahı, reisi ise şairdir. Padişahlar nasıl ülkelerindeki her kişiye sözlerini geçiriyorlar ve emirleri ile ülkeye nizam veriyorlarsa, şairler de harflerden ve kelimelerden mürekkep raiyyetlerine iradeleri ile söz geçirmekte ve böylelikle söz mülküne

43 "Benim kı, kaza kalemi, yaratılışımın sayfasında ezelden şîr sevgisi yazısını yazmış ıdı ve kabiliyetimin bahçesinde dünyaya gelişimden önce ölçüluluk, guzellik sevgisi tohumu ekilmiş ıdı, o topluluk ile hemhal olmanın bulutundan tabiatımın fidanı nem çekerek şîr kabiliyeti çiçekleri ortaya çıkardı ve o meclis ile karışmanın yaratılışımın gulluğu yeşillenerek mızacımın tarlasında şîr zevkı gulu bıtı" (a e, s 4)

44 Bkz 10 dipnot

nizam ve düzen bağışlamaktadırlar. Fuzulî *Türkçe Divan*'nın ön sözünde kendisi hakkında şöyle bir benzetme yapmaktadır:

"... ve nevbet-ı riyaset-ı ekâlim-ı suhan tedric ile sana yetmiştir. ⁴⁵"

Leylâ ve Mecnûn'da ise şairleri söz mülküne nizam veren birer padişah gibi düşünmektedir:

Hem-cinslerim tamam gitmiş
Soz mulkünden nizam gitmiş⁴⁶

2) *Can*: Fuzulî'ye göre söz, candır; ölü gönülleri, cansız duyguları diriltir. Ve yine, hatıraları tarihte kalmış kişileri, ölmüş kahramanları adeta yeniden diriltir ve yaşatan, şairin sözüdür, yani şiirdir:

Can sozdur eğer bılırse insan
Sozdur kı, derler ozgedir can
Billah bu yaman mıdır kı hâlâ
Emvatı soz ile kıldın ıhya⁴⁷

Leylâ ve Mecnun'dan alınan bu iki beyitte Fuzulî bu mesnevîyi yazarak söz ile Leylâ ve Mecnun'u adeta yeniden dirilttiğini ifade etmektedir.

3) *Gönül hazinesinin mücevheri*: Söz, gönül hazinesinden özenle ve seçilerek çıkarılan bir mücevherdir ve kişinin sıfatlarını ortaya koyar:

Sozdur guher-ı hızane-ı dıl
Izhar-ı sıfat-ı zata kaabil⁴⁸

4) *Bûsitân*: Kelâm (söz) misk kokulu bir bahçedir; onda binbir çeşit şiir gülleri, divan çiçekleri açar:

".. haşa kı Turk-zade mahublar feyz-ı nazmından behre-mend olmayalar ve taife-ı Etrâk sahib-mezrakları busitan-ı kelimında şükufe-ı dıvan-ı gazelin bulumayalar⁴⁹".

5) *Pehlivan*: Fuzulî'nin sözü (şiiri), güçlü bir pehlivan gibidir; Allah'ın yardımı ile onun şöhreti yavaş yavaş bütün dünyaya yayılmaktadır:

Her sozum bir pehlevandır kim bulup te'yîd-ı Hak
Azm kıldıkda tutar tedric ile bahr u beri⁵⁰

6) *Şiir maşukunun süsü*: Fuzulî'ye göre hüsn-ı ibâret (güzel söz), şiir sevgilisinin süsüdür, onun güzelliğini artırır:

45 Bkz 18 dipnot

46 N H Onan, *a e*, s 32, 281 by

47 Eğer insan bılırse, soz, candır, can, başka bir şeydir derlerse, bu (boş) bir sozdur Allah aşkına, bugün senin sozle oluleri diriltmen kotu bir şey midir? Mecnun ile Leylâ'yı anarak ruhlarını şad ettin (N H Onan, *a e*, s 302, 3072-3 bytl)

48 *a e*, a y, 3072, by

49 " haşa kı Turk dılberleri şırının bereketinden hissedar olmasınlar ve Turklerin zevk sahipleri kelâmının guzel kokulu bahçesinde gazel dıvanının çiçeğini bulmasınlar " (*Kulliyât-ı Divan-ı Fuzulî*, s 5)

50 *Kulliyât-ı Divan-ı Fuzulî*, s 217, 42 kıt'a, 5 by

Şî'r bîr ma'şûkdur husn-ı ibaret zîveri
Cân u dîlden nâzenîn mahbûblar âşiklârı⁵¹

Fesahat: Güzel ve açık konuşma, aşikâr ve güzel söz söyleme kabiliyeti, uzdillilik anlamındaki "fesahat", Divan şairlerinin sahip olmakla övündükleri bir üstünlüktür. Divan şiirinde bir çok güzel benzetmeye konu olan "fesahat" ile ilgili olarak *Fuzulî Divanı'nın* mukaddimesinde *bûsîtân* ve *derya* benzetmeleri yapılmıştır:

".. Ey şükûfe-ı bûsîtân-ı fesâhat ve ey sebze-ı nevbahar-ı husn-ı ibâret ⁵²"
"... ve gavvâs-ı tab'in havass u avâme deryâ-yı feşâhatdan cevâhîr-ı belâgat çıkarıp saçmaktadır.⁵³"

Nazm (şiir): Şiir, söz ile ilgili sanatların zirvesidir. Bir anlamda edebiyatın padişahıdır. Şiirin bu üstün konumu, bünyesinde sözün en özlüsü ve güzeli, mananın en latifi, ve incisi yanında, ışık, renk, koku, ses, hareket, duygu zenginliği v.b. birçok hususiyeti bulundurmasından ileri gelmektedir. Sozlü sanatın nihai amacı ve gayesi olan şiir, yine şiirin baş malzemelerinden biridir.

Divan şairleri işte bu çok önemli malzemeyi, bu sihirli kavramı şiirlerinde bol bol kullanmışlar ve böylelikle bize Divan şiirinin şiir hadisesine bakışının, onu değerlendirişinin ölçülerini tespit etme fırsatı tanımışlardır.

Bu açıdan bakıldığında, Fuzulî'nin eserlerinde şiir (nazm) ile ilgili şu benzetmelere tesadüf etmekteyiz:

1) Gencîne, güneş:

Gencîne-ı nazm gızlı kalmaz
Sanman güneş olsa nur salmaz⁵⁴

Şiirin hazıneye teşbîhi, içerisinde bir çok mana, söz ve sanat mucevherlerini barındırmasındandır.

2) Şâhid (sevgili, dulber), mâşûk, gelin:

Şiir dilber bir sevgilidir; şairin fikir, his ve gönlünün derinliklerinde perde arkasında iken, kendini cezbe eden sebepler ortaya çıktığında perdenin arkasından yüzünü gösterir:

Şahîd-ı nazm sera-perde-ı kuvvetde iken
Kıldı ol bezmî gorup fi'l fezasına hıram
Gonca-veş gonlunu açmağa letâif birle
Bulbule,verdi ruhsat-ı takrîr-ı kelâm⁵⁵

51 Şiir bir sevgilidir, güzel sözler ise onun susudur.
Nazlı güzeller de onun can u gönülden aşıklarıdır (a e , a y , 3072 by)

52 Bkz 18 dipnot

53 Bkz 40 dipnot

54 Nazm hazinesi gızlı kalmaz.

Sanmayın kı, güneş olsa ışık salmaz (N H Onan, a e , s 293 by)

55 Nazm güzeli fikir ve düşünce perdesinin arkasında iken, o meclısı gorup fiil sahasına çıktı

Şiir bir sevgilidir, güzel sözler ve ibareler onun bezeği, nazlı güzeller de can u gönülden aşıklarıdır:

Şi'r bir ma'şûkdur husn-ı îbâret zîveri
Cân u dilden nâzenîn mahbûblar âşıkları⁵⁶

Şiir, güzel bir gelindir, şairin himmetinin meşşatası onu maarif (bilgi, ilim) süsleri ile süslemektedir:

"... Bu hale mukarın meşşata-ı himmetim reva gormedi kı, muhaddere-ı husn-ı nazmım pıraye-ı maarıfden hâlî, mınassa-ı dehrde cılve kıla ⁵⁷"

3) *İpekten iplik*: Şiir ipekten yapılmış bir gerdanlık ipliğidir; şairin ıstıdat sarrafı o ipliğe ilim muccevherleri dizmek istemektedir:

"... ve sarraf-ı ıstı'dâd-ı uluvv-ı rıf'atım rıza vermedi kı rışte-ı sıl-k-ı şı'rım cevahir-ı 'ılmden gerden-bend-ı 'âlem ola...⁵⁸"

4) *Sevda*: Şiir bir sevdadır ve zaman zaman insanın bütün davranışlarına galebe çalar:

"Zaman zaman sevda-yı şı'r şair ef'âlîme galıp düşüp, ve guruh guruh Leylî-veşler Mecnun gıbı ıstıma'-ı şı'r için başıma uşup şarlığım mukarrer oldu ve avaze-ı nazmım ile âlemler doldu ve şohret-ı tam buldu⁵⁹".

5) *Şehd (bal)*: Şiir, baldır; hikmet dadısı insanların dudaklarını onunla tatlandırır:

Ol dur-ı durc-ı "ene efsah" kı hikmet dâyesi
Şi'r şehdiyle leb-i cân-perverin ter kılmamış⁶⁰

6) *Elmas*: Şiir bir elmadır, şair onun keskin ucu ile söz incileri deler:

"... Oyle zamanlar olmuştur kı, gündüz akşama kadar düşünce deryasına dalıp şıır elması ile kımse tarafından soylenmemiş bır incı delmişim"⁶¹

7) *Gül*: Şiir, kabiliyet güllüğünde ve mizac toprağında biten hoş kokulu bir güldür:

".. Ol mahtılın heva-yı ihtilâtından gulbun-ı cıbilletim ser-sebz olup mezraa-ı mızacımda gul-ı mezak-ı şı'r bıtdı⁶²".

8) *Saki*: Şiir sâkidir; o, insanlara zevk, neş'e ve sürûr şarabı dağıtır:

"Cıhanda bakı bır zevk ve sürûr şarabını ancak şıır sakısı sunar"⁶³.

Gonca gibi latifelerle gonlunu açması için bulbule soz söyleme ruhsatı verdi (Kulliyât-ı Divan-ı Fuzulî, s 4)

56 Bkz 51 dıpnot

57 Bkz 6 dıpnot

58 Bkz 6 dıpnot

59 Bkz 6 dıpnot

60 Bkz 2 dıpnot

61 A N Tarlan, *a e*, c I, s 6

62 Bkz. 43 dıpnot

63 A N Tarlan, *a e*, s 9

9) *Kerbelâ toprağı*: Fuzulî'nin şիրini besleyen, bayındır ulkelerin bağları, bahçeleri, zevk ve eğlence meclisleri değil; Kerbelâ'nın dertle yoğrulmuş toprağıdır. Bu sebeple Fuzulî, şիրlerini her türlü kıymetli taştan, mücevherden daha değerli gördüğü Kerbelâ toprağına benzetmiştir:

"Benim şիրlerim altın değil, gümüş değil, incı değil, la'l değil, topraktır; lakın Kerbelâ toprağıdır"⁶⁴.

Gazel divanı: Fuzulî, gazellerinden mürekkep *Divanı*nı, kelâmının bahçesinde açmış bir *çiçeğe* benzetmektedir:

"... haşa kı Türk -zade mahublar feyz-ı nazmından behre-mend olmayalar ve taite-ı Etrak sahıp-mezakları büsitân-ı kelâmından şükûfe-ı divan-ı gazelin bulmayalar"⁶⁵.

Satr (beyit, mısra): Divan şairleri zaman zaman, yazdıkları kaside ve gazellerin beyitleri ve mısraları ile ilgili olarak da bazı benzetmeler yaparlar. Bu benzetmeler bazen beyitlerin kafiye veya redifleri ile birlikte ilgi çekici soz ve mana oyunlarına sahne olur. Meselâ, eğer kasidenin redifi "gül" ise, beyitler veya mısralar, ucunda gül olan bir *dala*; eğer redif, meselâ "tığ" (kılıç) ise, beyitler veya mısralar kılıç tutan bir *ele* benzetilirler.

Fuzulî de aynı geleneğe uyarak, Hz. Peygamber'in övgüsünde kaleme aldığı "hançer" redifli bir kasidesinde şիրlerinin her satırını kötü niyetli kişilerin gözünü kör edecek bir can alıcı *hançere* benzetmektedir. Bu teşbihle ifade edilmek istenen şey, şիրinin her mısraının ve her beytının, taşıdığı güzellikler bakımından eşsiz olduğu ve bu durumun Fuzulî'nin düşmanlarının gözlerini kıskançlıktan neredeyse kör ettiği hususudur:

Bıhamdillâh kı hâlâ dîde-ı bed-hâha na'tinden
Fuzulî nazmının her satırını bir can-sitân hançer⁶⁶

Kalem: Yine Divan şairleri kalem ile ilgili de çok dikkat çekici benzetmeler yapmışlar, kâmiş kalemin uzun boyu, siyaha yakın koyu rengi, yazarken çıkardığı sızlanmaya benzeyen ses (sarîr-i hâme), ucunun (dılının) yarılmış olması, başının tıraş edilmesi, tıraşlandığında içinden çıkarılan nâl denilen saz, ucundan mürekkep akıtması ve benzeri şeyler bakımından teşhis yolu ile bir çok teşbih münasebeti kurmuşlardır.

Meselâ, şairimiz, Hz. Peygamber için yazdığı "hançer" redifli na'tının bir beytinde kalemi önce yurek parçalayan bir *oka*, daha sonra da ucundan kanlar damlayan bir *hançere* benzetmiştir:

⁶⁴ Bkz 43 dipnot

⁶⁵ Bkz 43 dipnot

⁶⁶ (Ey Peygamber)! Allah'a hamd olsun kı, bugün Fuzulî'nin senin ovgunde kaleme aldığı şիրinin her satırı kotu düşüncelilerin gözlerini kör edecek can alıcı bir hançer olmuştur (*Kulliyât-ı Divan-ı Fuzulî*, s. 17, 4 Kaside, 28 by.)

Zebân-ı hâmesi ısbât-ı r'câzında kuffâra
Gehî dıl-dûz nâvek gosterir geh hun-feşân hançer⁶⁷

Fuzulî, Leylâ vü Mecnun'da da kaleme hitap etmekte, onu, kendisini doğru yola kılavuzlayan, eskimiş bir binaya benzeyen Leylâ ve Mecnun konusunu yenden imar etmesine yardım eden bir yoldaş gibi görmektedir:

Ey kıl-k-i revende bâreka'llâh
Oldun ben reh-neverde hem-râh
Bın sa'y ile hâcetim bıtırdın
Ser-menzile âkıbet yetırdın
Rahmet sana kım sen ettin ımdâd
Bu eskı bınayı ettim âbâd⁶⁸

⁶⁷ (Ey Peygamber), Fuzulî'nin kaleminin dılı kâfirlere senin mucizenin ıspatı yolunda bazen yurek parçalayan bır ok olur, bazen de kanlı bır hançer (a e , a y , 29 by)

⁶⁸ Ey yuruyen kalem, Allah mubarek etsın,
Ben avareye yoldaş oldun,
Bın bir emek ile eksıgımı tamamladın,
Sonunda menzılıme ulaştırdın
Rahmet olsun sana (ey kalem) kı, sen yardım ettin de,
Bu eskı bınayı abad ettim (N H Onan, a e , s 302, 3076-8 bytl)